

УДК 373.3.091
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-3-31>

Неля СІРАНТ,
orcid.org/0000-0002-8075-1511
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) nelya0313@ukr.net

Надія СТАДНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4309-0678
студентка V курсу кафедри початкової та дошкільної освіти
факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) stadnytska99@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ НАОЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано ефективність застосування наочності у початковій школі. Відомо, що наочність є одним із компонентів цілісної системи навчання, який допомагає здобувачам початкової освіти краще засвоювати новий матеріал. Відзначається, що у 1–4 класах наочні засоби навчання відіграють ключову роль з-поміж інших засобів, адже здобувачі початкової освіти потребують «живих» образів для повного розуміння інформації. Саме завдяки унаочненню навчальний процес стане захопливим для учнів, вони із блиском в очах вивчатимуть нове та невідоме, чого і потрібно прагнути нам, вчителям, адже у новітній початковій школі реалізується повна лінія навчальних принципів. Так, наочність є найбільш відомим і зрозумілим принципом навчання, котрий застосовується із прадавніх часів. Основою цього принципу є те, що ефективність засвоєння знань залежить від притягнення до ходу розуміння різноманітних органів чуття. Родзинкою принципу наочності є концентрація уваги здобувачів на найголовнішому, найсуттєвішому, активізація процесу навчання. Застосування принципу наочності допомагає учням у засвоєнні знання, виявляє взаємозв'язок між науковими знаннями та життєвою діяльністю, сприяє становленню активної, суб'єктивної позиції у дидактичній роботі, активізує розвиток мотиваційної сфери. Використання наочності дозволяє сформувати у дитини правильне уявлення про предмет, явище, закон, який вивчається. Оскільки дидактичний принцип наочності є одним із найчастіше використовуваних принципів навчання у початковій школі, його вивчення допоможе вчителям 1–4 класів зробити освітній процес більш цікавим і насиченим, проте варто пам'ятати, що наочність – це не самоціль, якої потрібно прагнути, а допоміжний засіб навчання. Завжди потрібно вміло та вчасно використати допоміжні засоби навчання, щоб зацікавити учнів, а не перевантажити обсягом нової інформації.

Ключові слова: наочність, засоби наочності, види наочності, початкова школа, здобувачі початкової освіти, 1–4 клас, освітній процес.

Nelya SIRANT,
orcid.org/0000-0002-8075-1511
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Primary and Preschool Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) nelya0313@ukr.net

Nadia STADNYTSKA,
5th year Student at the Department of Preschool and Primary Education
of the Faculty of Pedagogical Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) stadnytska99@gmail.com

FEATURES OF VISUAL AIDS APPLICATION IN PRIMARY EDUCATION

The article justifies the effectiveness of applying visual aids in primary school. Visualization is considered to be one of the components of integrated education system which helps primary school students process new information better.

It is noted that in grades 1–4 visual teaching methods play a key role among other methods, because primary students need live images in order to have a full understanding of the information. Through visualization the learning process will become engaging for students, they will be exploring new and unknown things with great enthusiasm which all the teachers should aim at. A complete range of educational principles is being implemented in modern primary school. Visualization is the most common and comprehensible educational principle which has been applied since ancient times. The key point lies in the scientific concept that the effectiveness of learning process depends on the sensory engagement organs. Students' focus on the key points and accelerated learning process are regarded as the main features of the visual method. The application of visual method facilitates students' understanding of the information and its processing much more better, reveals the link between scientific knowledge and human activity, contributes to the shaping of the active, subjective position in the didactic activity, promotes a motivational sphere. The use of visualization enables a child to have the proper idea of the subject, phenomenon or law that is being taught. Since the didactic principle of visualization is one of the most commonly used principles in primary school, its study will help primary school teachers make educational process more entertaining and vivid. However, it is important to remember that visualization is not a goal in itself to be aimed at, but a supplementary learning tool. It is always necessary to make the best use of supplementary learning tools so as to attract students' attention and not to overload them with new information.

Key words: visualization, visual teaching methods, types of visual methods, primary school, primary students, 1–4 grades, educational process.

Постановка проблеми. Для ефективного навчання важливою і необхідною складовою частиною є використання різних видів наочності. Це особливо актуально для початкової школи, зокрема через вікові особливості учнів 1–4 класів. Завдяки можливостям використання різних засобів наочності вчитель має можливість демонструвати явища навколишньої дійсності, не упустивши важливих деталей.

Аналіз досліджень. Важливу функцію у піднесенні теоретичних принципів і домовленостей використання засобів наочності в освіті користаються праці в галузі загальної дидактики С. Архангельського, Л. Фрідмана, Ю. Бабанського, І. Малафійка, М. Фіцули, О. Савченко та ін. Наочність як принцип навчання вперше обґрунтував відомий педагог Ян Амос Коменський у своїй праці «Велика дидактика». Він зазначав, що джерелом знань про навколишній світ є наші відчуття. Виходячи з цього положення, Я. Коменський сформулював «золоте правило дидактики»: «Все, що тільки можна, сприймайте відчуттями, а саме: видиме – зором, чути – слухом, запахи – нюхом, що підлягає смаку – смаком, доступне дотику – дотиком. Якщо які-небудь предмети можна сприймати одразу декількома відчуттями, нехай вони сприймаються декількома відчуттями» (Малафійка, 2014: 283).

Видатний швейцарський педагог Й. Песталоцці вважав наочність абсолютною основою будь-якого пізнання і наголошував, що чуттєве сприйняття є фундаментом людського пізнання. Й. Песталоцці був прихильником «золотого правила дидактики» Я. Коменського, і на цій основі сформував досить близьке за змістом твердження: «Чим більшою кількістю чуттів ти пізнаєш суть явища чи будь-якого предмета, тим правильнішими будуть твої знання про нього» (Песталоцці, 1963: 148).

К. Ушинський стверджував, що діти мислять формами, кольором, звуками, відчуттями, тому ефективність навчання підвищується зі збільшенням використання у навчанні кількості органів чуття. Вивченням особливостей і доцільності використання різних типів наочних методів у початковій школі займалися такі вчені, як Б. Беляєв, К. Карпова, М. Ляховицький, М. Богданович та ін., проте питання використання наочних матеріалів на уроках у початковій школі ще й досі залишається актуальним.

Мета статті – ознайомитися з різними видами наочності, які використовуються у початковій школі, з'ясувати педагогічні умови й ефективність використання наочних засобів навчання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні одним із головних завдань сучасної освітньої політики є забезпечення якості освіти на основі збереження його фундаментальності й унікальності та відповідності актуальним і перспективним потребам суспільства.

Одним із найважливіших положень, які становлять основу організації процесу навчання, є принцип наочності. Наочність допомагає учням краще зрозуміти виучуваний матеріал, адже нова тема представляється у вигляді цікавих і незвичних образів, які швидко пожвавлюють зацікавленість учнів до навчання.

Наочність – це водночас і те, що вже досліджене, і те, яке потребує ґрунтовного вивчення ще раз. Питання використання наочних засобів навчання у початковій школі турбувала педагогів здавна, тому сьогодні ми можемо знайти безліч визначень наочності, адже кожен вчений має своє трактування цього терміна. У педагогічних дослідженнях ми можемо знайти такі тлумачення наочності: це відображення усного мовлення вчителя (М. Волович), це засіб пізнавальної діяль-

ності (Н. Поліванова), це дидактичний принцип (Л. Занков), це форма подання навчального матеріалу (Л. Фрідман). Сучасні педагоги-дидакти трактують наочність як джерело знань, на основі якого формуються уявлення і поняття про вивчувані явища та предмети. Деякі автори вважають, що наочність – це один із найважливіших дидактичних принципів, який допомагає учням формувати чуттєві уявлення та поняття задля кращого розуміння й усвідомлення навчального матеріалу.

Образ предмета, що сприймається, є наочним лише тоді, коли людина проаналізувала, осмислила і здатна порівнювати його з уже наявними у неї знаннями. Наочний образ не виникає сам по собі, а є результатом активної пізнавальної діяльності людини.

Наочність є одним із допоміжних засобів навчання, який посприяє учневі якісно засвоїти новий матеріал на високому рівні. Наочно представлений матеріал допомагає здобувачам початкової школи розвивати уяву, увагу, пам'ять, мислення, спостережливість.

Видатний педагог К. Ушинський писав, що наочність відповідає психологічним особливостям учнів початкових класів, адже вони «мислять формами, звуками, фарбами та відчуттями». Дітям краще сприйняти той матеріал, який вони змогли побачити на власні очі та відчуті. Психолог А. Леонтьєв одним із перших у світовій педагогіці та психології поставив питання про те, що недостатньо впливати на органи чуттів дитини засобами наочності. Потрібні активні та цілеспрямовані дії учнів, пов'язані із цим предметом, лише тоді наочні образи здатні трансформуватися у психічні образи, адже матеріал сприймають не органи чуття людини, а людина за допомогою своїх органів чуттів. Психолог В. Артемов зазначає, що «наочність – це цілеспрямований і спеціально організований показ навчального матеріалу, який підказує учням закони досліджуваного явища, а також дозволяє учням творчо відкрити ці закони, щоб переконатися в їх достовірності». Саме тоді, коли учень «проникне» новим матеріалом, він із легкістю зможе досягати високих результатів у навчанні.

Вчені дослідили, що, якщо під час пояснення нового матеріалу вчитель супроводжує його ілюстраціями, це значно підвищує рівень засвоєння нового навчального матеріалу. Так, ефективність слухового сприйняття інформації становить 15%, зорового – 25%, а їх одночасне застосування у процесі навчання підвищує ефективність засвоєння до 65%.

Принцип наочності у процесі навчання забезпечується застосуванням різних ілюстрацій, демонстрацій, яскравих прикладів і життєвих фактів. Особливе місце у здійсненні принципу наочності надається наочним посібникам, картам, схемам. Унаочнення можна використовувати на будь-якому етапі процесу навчання. Чим менше знайомі учні з новими явищами та предметами, тим вищим має бути рівень застосування наочних матеріалів вчителем.

Оскільки наочності надають великої уваги, то, відповідно, ми можемо зустріти величезну варіацію різних її видів. Зокрема, І. Малафіїк дослідив, що засоби наочності можуть бути натуральними (природні реальні предмети, явища, процеси), зображувальними (копії, картини, муляжі), знаково-символічними (формули, схеми, діаграми, графіки) й у вигляді моделей. Інформативність зображувальних засобів наочності є трохи меншою, аніж натуральних, оскільки у натуральних предметах ми можемо побачити більше деталей, проте в зображувальних засобах наочності може бути чітко виділений той аспект, який необхідний для вивчення. Знаково-символічні засоби наочності більшою мірою, аніж інші, дають можливість виділити основне у вивченні певного предмета чи явища, тобто сприяють розвитку уяви, мислення, пам'яті, а також показують взаємозв'язки між окремими частинами предмета, співвідношення між різними складовими частинами вивчуваного явища. Моделі – особливий вид засобів наочності, який відрізняється від інших. Загалом за своїм функціональним призначенням моделі є ближчими до зображувальних засобів, але акцентують більшу увагу здобувачів на конкретному аспекті вивчення (Малафіїк, 2014: 337).

Відповідно до інших класифікацій наочність поділяють на умовно-графічну (символічну та схематичну), предметну, зображувальну та технічні засоби навчання (Є. Певцова); візуальну, аудіальну, кінестетичну, мовну (І. Осмоловська); натуральну (предметну), зображувальну, умовно-зображувальну та символічну (Т. Бодненко, О. Куліш).

Згідно з концепцією Т. Ільїної види наочності у міру зростання їх абстрактності можна поділити на:

- природну наочність (реальні предмети та процеси);
- експериментальну наочність (досліди, експерименти);
- об'ємну наочність (макети, фігури);
- образотворчу наочність (художні картини, фотографії, малюнки);

- звукову наочність (аудіозаписи);
- звуко-образотворчу наочність (кінофільми, телепрограми);
- символічну і графічну наочність (креслення, діаграми, графіки, схеми, карти, формули);
- внутрішню наочність (образи, створені промовою вчителя) (Савченко, 1997: 18).

Незважаючи на величезну різноманітність засобів наочності, вчитель повинен вміло застосовувати кожен із них, проте слід пам'ятати, що наочність потрібно використовувати в тій мірі, в якій вона сприяє формуванню знань, умінь і навичок учнів, розвиває їх мислення. Унаочнення на уроках повинне вести дітей до чергової сходинки успіху, стимулювати їх креативність і бажання вчитися новому.

Перед тим, як почати використовувати наочність на уроках, вчитель має зрозуміти для себе два провідні аспекти:

1. Яку конкретну роль наочний матеріал повинен виконувати на рівні засвоєння інформації?
2. У якому співвідношенні знаходиться зміст цього наочного матеріалу до предмета, який треба усвідомити та засвоїти?

При застосуванні наочності на уроках у початковій школі вчителю варто дотримуватися умов використання засобів наочності: урахування вікових, психофізіологічних особливостей учнів; відповідність навчальному матеріалу; визначення проміжків часу для використання наочності; раціональне поєднання методів навчання і форми подання матеріалу. Серед вимог до використання наочності вчені-дидакти виділяють: 1) відповідність змісту виучуваного матеріалу; 2) виділення найважливіших ознак предмета; 3) естетичне оформлення наочності; 4) вчасне застосування наочності; 5) помірне використання наочності; 6) відповідність наочності психологічним особливостям учнів; 7) зв'язок наочності з досвідом школярів. Певні види наочності поживляють уявлення учнів про певний предмет, інші ж є опо-

рою для абстрактного мислення. Наочність слід застосовувати як засіб пізнання нового, для ілюстрації думок учнів, розвитку їхньої спостережливості, кращого запам'ятовування матеріалу, а не перевантаження.

Використання наочності найбільш успішно вирішує такі дидактичні завдання:

- сприяє розвитку наочно-образного мислення;
- активізує увагу учнів при засвоєнні будь-якого навчального матеріалу;
- сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів;
- дозволяє конкретизувати теоретичні питання, які вивчаються;
- розширює сферу практичного застосування з новим явищем/предметом;
- створює можливості для моделювання явищ;
- виступає як засіб стимулювання інтересу до навчання (Савченко, 1997: 367).

Висновки. Використання різних видів наочності у початковій школі є досить актуальним питанням у сучасній освіті, адже для того, щоб досягти бажаного освітнього результату, вчителю насамперед потрібно вміти змотивувати учнів до навчання. Саме наочність допомагає запалити блиск в очах юних вихованців задля подальшого навчання. Ефективність засвоєння навчального матеріалу залежить від правильного поєднання різних видів наочності з методами навчання, формами організації навчання. Застосування наочності на уроках у 1–4 класах повинне бути цілеспрямованим і методично виправданим, а це, у свою чергу, вимагає ретельного підбору засобів наочності. Правильно підібрана і використана наочність активізує освітній процес і формує у здобувачів початкової освіти відповідні знання, вміння та навички, які згодом стануть компетентностями, що сьогодні є досить важливими для особистості школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березняк Є. С. Роль наочності в активізації навчального процесу. *Вибрані педагогічні праці* : у 3 т. Київ, 2008. Т. 2. С. 282–294.
2. Кадлюк Я. Ілюстративний матеріал як структурний компонент шкільного підручника. Дидактичний аспект. *Рідна школа*. 2003. № 12. С. 26–29.
3. Малафійк І. В. Дидактика новітньої школи : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2014. 632 с.
4. Параскевич С. Конструктивна мобільність графічних засобів навчання – нагальна вимога часу. *Математика в школі*. 2004. № 8. С. 40–45.
5. Песталози Й. Г. Избранные педагогические сочинения : в 3 т. Акад. пед. наук РСФСР. 1963. Т. 2. 563 с.
6. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. *Молодий вчений*. 2017. № 10.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
8. Юркевич П. Наочне навчання. Курс загальної педагогіки з додатками. Львів, 2004. С. 172–176.

REFERENCES

1. Berezniak Ye. S. Rol naochnosti v aktyvizatsii navchalnoho protsesu [The role of clarity in the activation of the educational process] Selected pedagogical works: In 3 volumes, Kyiv, 2008, part 2, pp. 282–294 [in Ukrainian].
2. Kadliuk Ya. Iliustratyvnyi material yak strukturnyi komponent shkilnoho pidruchnyka. Dydaktychnyi aspekt [Illustrative material as a structural component of a school textbook. Didactic aspect] Native school, 2003, № 12, pp. 26–29 [in Ukrainian].
3. Malafii I. V. Dydaktyka novitnoi shkoly: navchalnyi posibnyk [Didactics of the newest school: a textbook] Kiev. Slovo Publishing House, 2014, 632 p. [in Ukrainian]
4. Paraskevych S. Konstruktyvna mobilnist hrafichnykh zasobiv navchannia – nahalna vymoha chasu [Constructive mobility of graphic learning tools is an urgent requirement of the time] Mathematics at school, 2004, № 8, pp. 40–45 [in Ukrainian].
5. Pestalotsti Y.G. Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya: [Selected pedagogical works] v 3 t. Akad. ped. nauk RSFSR. 1963. T. 2. 563 s. [in Russian].
6. Romaniuk A.A. Vykorystannia naochnosti u navchalnomu protsesi pochatkovoї shkoly [The use of clarity in the educational process of primary school] A young scientist, 2017, № 10 [in Ukrainian].
7. Savchenko O.Ia. Dydaktyka pochatkovoї shkoly [Didactics of primary school] Kyiv, Abris, 1997, 416 p. [in Ukrainian].
8. Iurkevych P. Naochne navchannia. Kurs zahalnoi pedahohiky z dodatkamy [Visual education. General pedagogy course with applications] Lviv, 2004, pp. 172–176 [in Ukrainian].